

Historie Woudse Dom te Rijnsaterwoude

1. Het vroege kerkelijke leven

Midden in Rijnland staat een opvallende kerk. Al van grote afstand ontwaart de beschouwer een toren, die een zeer opvallende gelijkenis vertoont met de hoogste kerktoren in Nederland, de Utrechtse Dom. Vanwege die gelijkenis spreekt men in Rijnsaterwoude dan ook al sinds mensenheugenis van de 'Woudse Dom'. Het is een alleraardigste domkerk van oude dagtekening, want deze voormalige rooms-katholieke kerk heeft wortels tot in de elfde eeuw.

In de elfde eeuw, in 1063 om precies te zijn – toen de Noormannen nog maar net onze streken verlaten hadden – stond in Rijnsaterwoude al een kapel. De kapel van Wou behoorde tot de parochiekerk van Oegstgeest, een van de moederkerken of ecclesiae die door de grote prediker Willibrord in de achtste eeuw waren gesticht. Naar alle waarschijnlijkheid had de christelijke gemeenschap van Rijnsaterwoude halverwege de twaalfde eeuw meer zelfstandigheid gekregen, want in 1156 werd niet meer van een kapel gesproken, maar van een kerk.

2. Het eerste kerkje

Rijnsaterwoude had in de middeleeuwen een niet onaanzienlijke kerk, maar van dit bouwwerk is helaas geen enkele afbeelding bewaard gebleven. Het is zeer waarschijnlijk dat het eerste kapelletje of kerkje van het oude Wou een houten bouwsel is geweest. Immers, bijna alle huizen en gebouwen in die dagen waren uit hout opgetrokken. Het zal dan ook geen verbazing wekken dat van het eerste godshuis van Rijnsaterwoude helemaal niets is overgebleven. De kerk die in 1156 vermeld wordt, zal bescheiden van afmetingen zijn geweest. Maar toch was ze ook weer niet al te bescheiden van formaat. De betegelde en bestrate vloer strekte zich toen reeds uit vanaf de achterkant van het oude koor tot vlak bij de toren, die er vandaag de dag nog staat. De hele vloer van het kerkje uit omstreeks 1156 ligt heden ten dage nog diep onder het zand verscholen.

Welke bouwmeester in dat verre verleden zijn vakmanschap ten toon heeft gespreid, zal vermoedelijk nooit bekend worden. Het eerste kerkje had nog geen banken. Zitten tijdens de godsdienstoefeningen was namelijk beslist niet in overeenstemming met de toen geldende opvattingen. In de winterperiode werd ter verwarming van de kerkgangers vaak een dikke laag stro of hooi op de stenen vloer gelegd en in 'rijke' kerken trof men voor dit doel wel eens matten aan. Het zitten in de kerk kwam pas in de veertiende eeuw in zwang. Toen waren het alleen nog maar de priesters die een zitplaats hadden en wel op een koor- of priesterbank. Bij de ontgraving van het koor in de Woudse Dom bij de restauratie van 1956-1958 is zo'n oude koorbank teruggevonden. Deze bank bevindt zich nu tegen de noordmuur van het koor en is geheel van steen. De kerk werd niet alleen gebruikt door de inwoners van Rijnsaterwoude. Dit aloude dorp had namelijk, zeker op kerkelijk gebied, een streekfunctie. Tot de parochiekerk van Sint Johannes de Doper in Rijnsaterwoude behoorde immers ook een groot deel van de tegenwoordige gemeente Alkemade en wel de nederzettingen Roelofarendsveen, Oude en

Nieuwe Wetering en Rijkswetering. Tenslotte maakte ook het naburige Leirnuiden toen deel uit van de parochie van Rijnsaterwoude.

'Het kerkinterieur wordt gecompleteerd door drie koperen kaarsenkronen...'

3. Herstelwerkzaamheden aan kerk en toren

De geschiedenis van de kerk in de eeuwen na 1156 is in nevelen gehuld. Pas vanaf de tweede helft van de zestiende eeuw zijn weer gegevens te vinden over de kerk. De kerk van 1156 had een kleine toren. Dat is iets dat vaststaat. Maar over de vorm en de hoogte is niets bekend. Omstreeks 1552 woedde een storm die grote schade aanrichtte aan de toren en het kerkgebouw. Met gezwinde spoed werd overgegaan tot reparatie. Het koor had de orkaankracht grotendeels doorstaan, maar de toren moest opnieuw worden opgetrokken, evenals het schip van de kerk. Van deze tweede kerk bestaat wel een afbeelding, te weten een tekening van Jacob Stellingwerf, die omstreeks 1740 zal zijn gemaakt. Daarop is een Woudse Dom te zien die nogal veel verschilt van het kerkgebouw dat nu nog is te bewonderen. Het koor is aanzienlijk hoger dan het schip. De toren heeft dezelfde hoogte en vorm als de tegenwoordige. De galmgaten met spitsbogen uit 1554 zijn in de hedendaagse toren nog slechts op vier van de acht zijden te zien. De andere spitsbogen zijn bij latere restauraties door rondbogen vervangen. Naast de vierkante torenromp laat de prent van Jacob Stellingwerf duidelijk de over zijn gehele lengte van het schip vrij blijvende traptoren zien, die tegen de noordkant van de toren staat aangeleund. Zagen de gelovige inwoners van Rijnsaterwoude daar de gebruikelijke symboliek van de Madonna met kind in? Op de vierkante romp rustte een smaller achtkantig bovenstuk of lantaarn. De top bestond uit een korte gedrongen spits, die met leien was gedekt.

4. De Hervorming

Omstreeks 1525 was de kerk van Rijnsaterwoude al een ontmoetingspunt voor parochianen die met elkaar spraken over de in opkomst zijnde nieuwe leer. Het duurde echter nog tot 1573 voordat de toenmalige pastoor J. Snoeckart met ongeveer de helft van zijn parochianen overging tot de Hervorming. De kerk werd ingericht voor de hervormde eredienst. Dit betekende dat de heiligenbeelden uit de kerk moesten verdwijnen. Er bestaat in dit verband een oude legende die wil doen geloven dat deze beelden door de aanhangers van de nieuwe leer op een

(kwade?) dag in het Braassemermeer werden geworpen. Als door een wonder stonden ze echter de volgende dag weer op hun oude vertrouwde stekje in de kerk. Vervolgens zouden krassere maatregelen zijn genomen door het in stukken slaan van de beelden en het daarna begraven van de brokken. Zelfs zouden door een nog groter wonder deze brokstukken weer tot de oorspronkelijke beelden gevormd zijn, welke nog immer in de kerkmuren ingemetseld moeten zitten. Nu heeft men tijdens de restauratie van 1956-1958 in het torenportaal onder een laag puin het onderste gedeelte van een klein beeld teruggevonden. Dit kleinood moet beslist ergens aan de muur hebben gehangen, maar het mooi gesneden stukje zandsteen bevestigt nog geenszins de oude legende.

5. Het kerkgebouw wordt opgeknapt

Omstreeks het midden van de achttiende eeuw was het aloude Woudse kerkgebouw aan een grondige opknapbeurt toe. Het gebouw was in de afgelopen eeuwen zo goed en zo kwaad als mogelijk was in een bruikbare staat gehouden, maar daar was alles mee gezegd. Gedurende iets minder dan twee eeuwen hadden de hervormden allerlei lelijke plekken onder dikke lagen witkalk weggewerkt. De bouwvalligheid bleef echter. Het tegenwoordige tongewelf was er nog niet. De welvaart en de rijkdom die het gevolg waren van de Gouden Eeuw, maakten in die dagen een uitweg uit de sobere wit-kalkerij mogelijk. Alles moest verfraaid worden: het kansel snijwerk, de wapenborden, het doophek, de lezenaar, het avondmaal zilver. De torenspits werd, zoals ook in andere plaatsen gebeurde, in deze tijd gesierd met een appel, een kruis en een haan, de symbolen van Zonde, Verlossing en Waakzaamheid. Het schip van de kerk is vermoedelijk in de jaren 1740 tot 1745 in de oude toestand teruggebracht en werd weer even hoog als het koor. De fraaie topgeveltjes aan de zijkanten verdwenen en het schip werd zelfs aanmerkelijk breder gemaakt dan het aloude koor. Een orgel was voorlopig nog 'taboe', want dat was in de ogen van de Wouwenaren van toen een 'duvelse fluutkaste'. Het bleef ook nog lang de gewoonte om tijdens de kerkdiensten te staan. Veel vrouwen namen een stoel mee naar de kerk. De mannen bleven staan, twee uur lang, de tijd die de dienst in beslag nam.

6. Theodorus van der Groe

Bij de beschrijving van de kerk kan de naam van een beroemde predikant niet weggelaten worden. Het gaat hier om Theodorus van der Groe die van grote betekenis is geweest voor het achttiende-eeuwse Rijsaterwoude. Hij was de laatste vertegenwoordiger van de zogenaamde Nadere Hervorming. Na het overlijden van Van der Groe in 1784 werd wel gezegd: 'Met Van der Groe gaat het deurtje toe.' Onder de Nadere Hervorming wordt doorgaans een stroming in de hervormde kerk verstaan die in de jaren van de nationale synode van Dordrecht (1618-1619) aandrang op een voortgaande Hervorming. Deze zou zich dan voornamelijk moeten richten op de praktijk van de godzaligheid, de heiliging van het leven en het persoonlijk verkeer met God. De geschriften van de mannen van de Nadere Hervorming – ook de bekende ds. Alexander Comrie uit het naburige Woubrugge, een vriend en tijdgenoot van Van der Groe, was een vertegenwoordiger van deze stroming – worden nog steeds in Nederland gelezen en wel in de kringen van de Gereformeerde Bond en de Gereformeerde Gemeenten. Na het overlijden van Van der Groe verloor de Nadere Hervorming veel van haar betekenis.

7. De kerk in de Franse tijd

Op 1 mei 1798 verscheen als gevolg van de Franse overheersing een nieuwe staatsregeling. In het zesde van de zogenaamde Additionele Artikelen stond onder meer de bepaling dat de bij kerkgebouwen behorende torens in het vervolg eigendom zouden zijn van de burgerlijke gemeenten. In Rijsaterwoude is uitvoering gegeven aan deze bepaling en sindsdien is de kerktoren dan ook eigendom van de burgerlijke gemeente. Erger was dat het gemeentebestuur in opdracht van het Uitvoerend Bewind van de Bataafse Republiek het kerkgebouw in beslag nam. Onmiddellijk vormden ds. D.L. van der Hammen, Johan Melchior Lenz en Dirk van Schravendijk een commissie, die moest proberen het kerkgebouw weer terug te krijgen. Deze commissie kreeg op 30 oktober 1798 van de hervormde gemeente toestemming kerk en pastorie tot elke prijs te kopen.

Van der Hammen had uit eigen middelen een aanzienlijke som geld toegezegd voor dit doel. De volgende dag meldde de hervormde commissie zich op de afgesproken tijd bij het rechthuis, waar het kerkgebouw zou worden verkocht. Er was ook een rooms-katholieke commissie aanwezig. Het bieden ging met een verhoging van telkens 25 gulden per bod. Het werd een spannend moment voor de hervormde gemeente, want de katholieke commissie bood geruime tijd rustig door. Het bedrag steeg meer en meer, maar ds. Van der Hammen liet zich niet van zijn stuk brengen. Het laatste bod van de rooms-katholieke commissie was 1.910 gulden, waarna Van der Hammen als laatste de som weer met 25 gulden verhoogde. Zo werd de hervormde gemeente voor 1.935 gulden eigenares van het kerkgebouw. Maar met het voldoen van deze som aan het gemeentebestuur was de kous nog niet af. Een keurig briefje, dat in het kerkarchief wordt bewaard, meldt dat de gemeente Rijsaterwoude 507 zielen telde, van wie er 325 Rooms-katholiek, 171 hervormd, 8 luthers en 3 remonstrants waren. Naar verhouding van dit zielental moest de hervormde gemeente als hoogste bidder nog een schadeloosstelling aan de andere kerkgenootschappen betalen van 1.279 gulden. Het totale bedrag beliep nu dus 3.214 gulden! Eind 1798 werd dit gehele bedrag in contanten betaald. Natuurlijk beschikte men zelf in die dagen niet over een dergelijke som, maar ds. Van der Hammen heeft zijn belofte gestand gedaan door 4.000 gulden te lenen tegen een rente van 3%.

8. Restauraties

'De oude afdruk van het dak uit 1554, boven het orgel, valt direct op.'

Van 1830 tot 1833 had een ingrijpende restauratie plaats. Het was toen ook noodzakelijk om nieuwe stoelen en banken aan te schaffen. Hiervoor werd een bijdrage gevraagd en verkregen van koning Willem 1. Ter herinnering aan deze koninklijke hulp aan de hervormde gemeente is in het koor een herinneringsbord opgehangen. Enkele tientallen jaren later, in 1864, was weer een grootscheepse opknapbeurt nodig. Dat werk werd grotendeels door plaatselijke werklieden verricht. Kort na het begin van de twintigste eeuw vroeg de toren wederom aandacht. Hij zat vol lelijke, verweerde plekken. In 1908 ging de plaatselijke firma Blaazer aan de slag om de west- en zuidzijde van de toren met machinale baksteen te beklampen.

De restauratie van kerk en toren 1956-1958

In 1952 werd ds. Van Soest als predikant bevestigd in Rijnsaterwoude. Meteen vanaf het begin zette hij zich in voor een restauratie van de kerk. De muren vertoonden brede scheuren, in de dikke balken in het koor zaten grote gaten en de toren helde gevaarlijk over naar het kerk dak. Een restauratie zou veel geld kosten en dat was moeilijk op te brengen voor een gemeente die 237 zielen telde, waaronder slechts 70 kostwinners. Toch vocht Van Soest met de steun van de kerkvoogden, de kerkenraad en de hele gemeente voor het behoud van de kerk. De meisjesvereniging en de dameskrans breiden, naaiden, borduurden en handwerkten dag in dag uit om spullen te maken voor de bazaars. De president-kerkvoogd, de heer L. Donker, stond 's morgens al om vijf uur op om enveloppen te schrijven waarin folders werden verzonden, ten bate van de restauratie.

De geweldige inspanningen van de gehele gemeente leidden ertoe dat de grote restauratie van de kerk op 16 juli 1956 kon. De restauratiewerkzaamheden stonden onder leiding van architect Van der Sterre uit Leiderdorp. Het belangrijkste werk was het herstel van de fundering van het gebouw. De koppen van de houten palen waren verrot. De nieuwe fundering bestond uit betonnen palen, die niet in de grond werden geheid maar gedrukt, dit in verband met het labiele evenwicht van de kerk.

Bij het graafwerk voor de nieuwe fundering werden regelmatig plavuizen en tegels opgegraven die afkomstig waren uit de oude middeleeuwse kerk. De toren werd bij de restauratie in de oorspronkelijke staat teruggebracht. De fraaie nissen en het gotisch venster boven de ingang, die de toren vroeger hadden gesierd, keerden terug. Het interieur van de kerk werd een stuk eenvoudiger gemaakt.

De banken werden vervangen door stoelen. Er ontstonden twee gelijke zitplaats vakken met daartussen een middenpad. Zowel aan de binnen- als aan de buitenkant van het kerkgebouw is bij de restauratie geprobeerd het laatmiddeleeuwse koor weer gestalte te geven, zij het met meer en grotere vensters waarvan het glas is gevat in loden en bronzen strippen. Op 25 September 1958 was de restauratie van kerk en toren voltooid. Met een plechtige bijeenkomst werd de kerk aan de kerkenraad overgedragen en in gebruik genomen. De kosten van de restauratie werden grotendeels gedekt door subsidies van Rijk, Provincie en Gemeente. Het resterende bedrag moest de kerkelijke gemeente zelf bijeenbrengen. Hierbij werd ze geholpen door enkele giften van de kant van het Koningshuis.

'O Zion looft uwen Godt'

9. Een wandeling door de kerk

De kerk – regelmatig het intieme toneel van concerten bij kaarslicht – heeft een interessante inventaris. Als men door de met een prachtige Tudorboog opgemetselde ingang het kerkportaal binnengaat, valt het oog direct op een spreuk die boven de toegangsdeur tot de kerk is geschilderd: *'O Zion looft uwen God,*

Hy segent uwe kinderen in u,

*Hy maakt de grendelen
Uwer poorten sterk'*

Het is een gedeelte uit Psalm 147. Bij de restauratie van 1956-1958 werd de spreuk gevonden achter de oude betimmering.

10. De torenklok

Naar boven kijkend is het kruisgewelf te zien, waarvan de ribben steunen op vier consoles, elk voorstellende een engelenkopje. Door een gat in dit gewelf hing het touw dat diende om de torenklok te luiden. De klok, die in 1750 werd gegoten door Cyprianus Crans Jansz. uit Amsterdam, heeft een middellijn van 106 cm. Aan de ene zijde van de klok staan de alliantiewapens, met als onderschrift:

'De WelEd. Heer en Mr. Adrianus Boers en Vrouwe Sara Theodora Musquetier Heere en Vrouwe van Rijnsaterwoude Kerkmeesteren A. de Roo. Wm. Rijnman. G.M. van Tol'

Aan de andere kant van de klok eveneens alliantiewapens, met het onderschrift:

'De Hoog Ed. Heer Gerh. Baron van Waasenaar en Vrouwe Elisabeth Maria Cromhout Heer en Vrouwe van Alkemade. Mr. Jan Franke. C. v. Oudendorp'

Gedurende vijftig jaar heeft de kosteres Rinske Kinkel de klok geluid. Voor deze trouwe dienst kreeg ze op 2 januari 1953, ze was toen al 85 jaar, een Koninklijke onderscheiding, de eremedaile in zilver verbonden aan de Orde van Oranje-Nassau. Het kostte haar veel moeite toen ze haar werk uiteindelijk moest neerleggen.

11. Het koorgedeelte

De scheidingswand tussen kerk en koor zal na 1573 aangebracht zijn, toen de noodzaak van een open koorgedeelte met altaar niet meer aanwezig was. In het midden staat de oude preekstoel met aan weerszijden de naamlijsten van de predikanten die Rijsaterwoude sinds 1573 hebben gediend. Toen het rechterbord vol was, is voor de latere predikanten een ander bord aangebracht, dat zich in de nis rechts van de ingang bevindt. Boven het klankbord van de kansel is een herinnering te zien aan de restauratie van 1831, met het wapen van Rijsaterwoude, drie wassende manen. Erg mooi is ook de linkerstijl van de trapopgang met daaraan bevestigd de oude koperen doopvont. Iets meer naar rechts staat de in 1958 door het gemeentebestuur van Rijsaterwoude geschonken en nu in gebruik zijnde doopvont. Voor de preekstoel ligt een aantal grafzerken. Veel van de graven zijn van lieden met een belangrijke functie, zoals schout of ambachtsheer. De eenvoudige mensen werden doorgaans op het kerkhof begraven. Een deel van de in 1956 in het koor gevonden stenen is gebruikt voor de vloer in de kerk. In het koor bevindt zich tegen de achtermuur een sanctuarium. Dit was voor 1573 de bergplaats voor de miswijn. De afvoergoot is echter niet meer zichtbaar. Het dak van het koor is drieledig gesloten. Het houten gewelf rust op gebogen geprofileerde spanten, die op laatgotische korbeels rusten, elk afgewerkt met een rozet. De geprofileerde stenen waarmee de spitsbogen in de ramen zijn opgetrokken, zijn een bezienswaardigheid.

De oude afdruk van het dak uit 1554, boven het orgel, valt direct op. Duidelijk is te zien dat het kerkgebouw toen lager en kleiner was. Ook zijn aan beide kanten van de toren de traceringen zichtbaar, die bovendaks doorlopen. De draagbalken onder het orgel worden aan de kant van de toren gesteund door consoles, voorstellend twee verschillende engelenkopjes. Het kerkinterieur wordt gecombineerd door drie koperen kaarsenkronen, elk met drie rijen van zes armen. Ze dateren uit de zeventiende eeuw. De hervormde gemeente beschikt over twee gladde zilveren avondmaalsbekers uit 1736.